

ЕФТАЛИТИТЕ

<http://www.iranicaonline.org/articles/hephthalites>

“Encyclopædia Iranica”

автор: А. Д. Х. Бивар (A. D. H. Bivar)

компютърен превод от англ. ез.: Ж.Войников

Названието “ефталити” (в арабски *Hayṭāl*, в мн.ч. *Hayāṭela*), се отнася за племената формирали втората “хунска” вълна от нашественици, които нахлуват в пределите на сасанидски Иран и Индия, в средата на IV в. Първата вълна от нашественици е известна само като “хуни” или “хионити”, в гр. транскрипция *Χίων – хион (хун) и словообр. наставка за племенни названия –*itai*, както ги нарича римския историк Амиан Марцелин (16.9.3-4) като участници във военните действия на персийските североизточни граници, по времето на шах Шапур II в 356 г. След това, около 380 г., в Хорасан се появява друг “хунски” вожд, Кидар, който приема сасанидската титла “кушаншах” (*Kušanšāh*), започва да се титлува “цар на кушаните”. Той сече свои златни монети, имитации на кушано-сасанидските, с гръко-бактрийска легенда “*Kidaro*”. В по-късни емисии на подобни драхми, се открива изображения на по-млад човек, с надпис на индийското писмо “брахми” на същото име “*Kidara*”, за когото се предполага че е наследник на същинския Кидар. По този начин господстващото племе в този хунски племенен съюз, е известно като “кидарити”, и отразява политическо, а не на етническо, обединение.

Хунските (хионитските) набези в Иран по времето на Бахрам V Гур (420 – 438 г.) и Йездигерд II (438 – 457 г.), също вероятно са ръководени от кидаритите. Въпреки това, когато Приск, описва събитията свързани с управлението на сасанидския шах Пероз (457 – 484 г.), многократно споменава “хуните-кидарити”, вкл. и името на едни техен владетели – Кунхас [*Kunḳās*] (вж. Vogtman, стр. 95, 97-98, 106, превод на Blockley, стр. 337, 347, 355, 361). Използването на названието “хуни-кидарити” може и да е анахронизъм, тъй като Прокопий (Персийската война 1.3.1-7), описва същите събития и ги свързва с нападенията на ефталитите. Последните били известни също като “бели хуни”, и Прокопий описва начина им на живот, като напълно различен от този на другите хуни, като хора живеещи в градове и посочва че техния главен град се наричал Горго и е бил разположен в близост до персийската граница. Това име обикновено се тълкува като средновековния Джурджан (*Jorjān*), намирал се близо до съвр. Гонбад-е Кабус (*Gonbad-e Qābus*) (Ж.В.: Гомбеде-Кабус, или “Кулата на Кабус” град намиращ се в съвр. пров. Холестан в Иран, разп. между Копетдаг и източния бряг на Каспийско море). Арменският историк и очевидец на тези събития, Лазар Прапеци, описва войните на Пероз с ефталитите, неговото поражение и смърт в битката, както и зоната на конфликта – източната погранична зона. Той казва че: “само няколко мъже избягали и се спасили от клането; достигайки Вркан, и разказали за тези ужасни събития” (пр. Thomson, 1991 г., стр. 214-15). Така излиза, че ефталитите не са достигали до Горган, и препратката може да бъде по-скоро към Джурджан (Горган) в Хорезъм.

Прокопий твърди, че ефталитите живеят в богата страна, те единствените от хуните имат красиви лица, не живеят като номади, признават един цар, имат добри закони (не по-лоши от римските), и се държат справедливо към съседните държави. Той също дава сведения за погребалният им обред, напр. богатите аристократи погребвали в могили, изпращани с голяма скръб от най-близките им другари, които са били техни васали приживе. А практика контрастира с данните за кремацията като основен погребален обред на хионитите, според Амиан Марцелин (19.2.1), както и с разкопките на погребения преписвани на европейските хуни, показващи някои черти на хионитските погребения от Средна Азия. Поради това се

предполага, че ефталитите представляват втората хунска вълна, които залива Бактрия в началото на V век, и както изглежда, принуждава кидаритите да се оттеглят в Гандхара.

Кампаниите на сасанидския шах Пероз срещу ефталитите, са широко отразени в ислямските източници, но също са споменати и по-рано от сирийския християнин Йешу Стилиит (Luther, 1997 г., стр. 109-14), и споменатия вече арменец Лазар Парпеци. Пероз провежда три кампании срещу тези хуни, като всичките завършват с катастрофални поражения за персите: при първите две, персите са подмамани в безводната пустиня и са принудени да се предадат почти без бой, но при третата, персийската войска е вкарана в местност с предварително направени “вълчи капани” и всички загиват, вкл. и персийския шах. (Ж.В. С изкл. на сина му Кавад, който е пощаден и издигнат от ефталитите на сасанидския трон).

Монетите на Пероз, проследени във времето се характеризират с три различни вида корони, което вероятно отразават перидоите между тези кампании.

Табари който описва тези събития (I, стр. 873; ..., V, стр. 110), твърди, че враждебността на Пероз, срещу ефталитите, се дължала поради тяхната склонност към содомия (Ж.В.: мнение което не може да се приеме за сериозно, но може би отразява полиандрията при ефталитите – една жена да встъпва в групов брак с двама или повече мъже, обикновено братя, което един късен ислямски автор ще изтълкува като голям грях!), това твърдение се открива и у Баладори (Fotuhá, стр. 403), също у Балами, който прави разширен превод на Табари (ред. Бахар, стр. 955). Тези събития са също така разказани и от др. късни автори – Талеби, Мохамед Ауфи, Джавам Ал Хекаят, и др. В най-голяма степен поражения на Пероз е отразено в “Шах-наме” (Moscow, VIII, стр. 12-17; пр. Warner и Warner, VII, стр. 165-69), в която се съобщава името на ефталитския цар като Кушнаваз (*Qoşnavāz*) (така го съоб. и Балами), а в др. арабски източници е записвана като Ахшунвар (*Akşonvār*) (Ж.В.: става дума за титла “кушана вараз” или “кушана вар” – владетел на кушаните, вж. допълн. след основната статия).

В следващите години, ефталитите упражняват властта си, върху обширна територия в Средна Азия, Хорасан и Афганистан. Когато Кавад (488 – 496 г.) става жертва на заговор и е детрониран, успял да избяга и търси убежище при ефталитите. Той е живял известно време в двора на ефталитския владетел, след гибелта на баща си Пероз. Получава войска от ефталитите и с тяхна помощ си възвръща трона. Разбира се за “услугата” е заплатил с голямо количество златни монети. Неговият баща Пероз, също се откупва при втория си ефталитски плен с голямо количество злато.

Когато на власт идва Хосров I Ануширван, между 558 г. и 561 г. влиза в преговори и съюз с намиращият се във възход I Тюркски каганат. Договорено е едновременно нападение от север и юг на ефталитските владения. Така каган Синджибу и Хосров I Ануширван съвместно успяват да сломят силната ефталитска държава, в епичната битка при Бухара (567/8 г.) и впоследствие разделят “ефталитското наследство” по р.Амударя.

В “Шах-наме” се съобщава и името на последния ефталитски цари Гатфар, който при Табари е наречен Вараз и във вариант Вазар (ред. Moscow, VIII, ст. 157), (Tabari, I, стр. 895). И все пак, въпреки ефталитите са разгромени в Трансоксания, отделни ефталитски владения оцеляват в планините на Афганистан до времето на арабските нашествия (Хуттал, Хутгалиян).

Не е напълно ясно каква е била връзката между тях и подобните “хунски” царства в Индия. Последните може да са резултат от разпадането на средноазиатската ефталитска държава, или през цялото време са се развивали независимо. Индийски източници, не правят разлика точно между кидарити и ефталити, а определят северните нашественици акто “хуна”, макар че има и съобщения за “бели хуни” (очевидно ефталити) и “червени / и черни хуни” (Bailey, 1954). В последната година от управлението на гуптския владетел Кумарагупта –

454/55 г., страната му е нападната от “хуна” които са отблъснати от престолонаследника Скандагупта, който води с тях продължителна война с променлив успех.

Около 510 г., ефталитският владетел Тораман(а) (*Toramāṇa*) установява своята власт над голяма част от Северна и Западна Индия. Той е наследен около 525 г. от сина си, Михиракула, чиято свирепост и жестокост става легендарна. Последното се споменава в надписите си в Гвалиор и Мандасор, изсечени в петнадесетата година на управлението му. Според последния, е бил победен и пленен от индийския владетел Ясодарман и очевидно наследен от своя чичо или брат (?) Хиранякула (*Hiraṇyakula*). Въпреки това, той най-накрая е освободен от Ясодарман и пуснат да си отиде. Той се установява в Кашмир, където управлява до 540 г. Според легендата, загинал след като паднал със слона си в пропаст. Всички следващи владетели на ефталитското царство, са били разположени на територията на съвр. Афганистан, но дали са обхващали районите на Кабул, Бамиян, Гардез и Газни, не е сигурно. От монетните емисии, и кратките съобщения в кашмирската хроника “Раджатарангини” (в което обаче се забелязват хронологични обърквания), са известни и други владетели, като Лакхана Удаядитя, (*Lakhana Udayāditya*) и Кингила Нарендрадитя (*Khiṅgala Narendrāditya*), и едни по-късен владетел, известен само по име – Пурвадитя (*Purvāditya*), управлявал в самия край на VI, починал малко преди 600 г.

В епохата на ефталитите се наблюдава поразително възраждане скулптурното изкуство в Афганистан, основно с използването на мрамор, и пресъздаване на “брахмански” теми. Напр. известна е мраморната статуя от Гардез, индуиското божество Ганеша (полуслон-получовек) на коюто е отбелязано че е изработена в 8-та година от управлението на Кингила (*Sagar*, 1963). Кингила е изобразен и в една от пещерите до 53-метровата статуя на Буда в Бамиян, като принц носещ дар, във формата на бича глава. Съществуват и др. подобни статуи на Ганеша, лично набл. от автора (*Bivar*, под печат).

Впоследствие, през VII век, сред противниците на арабските нашественици се включва и владетелят на северозападната част на съвр. Афганистан, личност чието име, арабските автори са записали като Тархан Незак (*Nēzak*), който е оставил и много монети със своето име, разчетени като *Npky MLK*, или като *Nyzky MLK* (което означава шах Незак / *Nēzak Šāh*). В надписи на пехлеви, върху монети от Арахозия, сечени през VII в., е известен също *Tkyn hwl's`n MLK* (Тегин Хорасан шах / *Tegin Ḳorāsān Šāh*), вероятно идентичен с историческата личност, спомената от Бируни като Варха-тегин (*Varhategin*), основател на династия, която авторът нарича ”тюркска”. И все пак, въпреки че това име вероятно предполага и възм. тюркски произход, по-вероятно е представител на оцелелите аристократични ефталитски родове. Тегин Хорасан шаха, е вероятния основателят на Тегинабад (*Teginābād* – в пр. град на тегина, или дом на тегина), град, намирал се в близост до днешен Кандахар. Средновековното племе *халаджи* се смята за делечен наследник на ефталитите. Въпреки че халаджите са тюркскоезични, има индикации, че части от тази група, в ранното средновековие, първоначално са били обединени с пушунските племена. Твърди се също така, че племето на гурджарите, също е било част от ефталитите и дава името си на различни места, по маршрута си до съвр. област Гуджарат, те са предци и на съвр. скотовъдци гуджари, които пасат стадата си в по-високите части на Северозападна гранична провинция и Кашмир (днес в Пакистан).

Новооткритите бактрийски документи, проучени от Н. Симс-Уилямс (1997, 2001) хвърлят интересна светлина върху Афганистан по време на кушано-сасанидската и ефталитската епохи. Те съдържат сведения на данъците събрани специално като „дарение” за ефталитите (*Sims-Williams*, 1997, бел. 16). И това напълно подкрепя сведенията на Прокопий, посочени по-горе. От тези документи става ясно, че в средно-(източно)иранския бактрийски език, използващ гръцкото писмо, не е роден език на ефталитите, както някои твърдят, а традиционен език на администрацията в тази област, още от времето на Кушанската държава а може би и по-рано (Ж.В. последното не е доказано, гръцката писменост е от времето на Гръко-Бактрия). Има, както споменах по-горе, някои данни, които говорят за

наличие на тюркски език при ефталитите, напр. името на владетеля Михиракула, което вероятно представлява санскритски вариант на тюркското наименование Михр-кул (*mihr-qul*) „роб на Митра“, което е позната теофорна констукция (Ж.В. думата *kul* – роб се използва и в тохарските ез.). Бактрийските документи удостоверяват също и няколко други тюркски владетелски титли, въпреки че те също могат да се обяснят, с по-късното тюркско проникване на юг към басейна на Окс.

Използвана литература:

`Awfī, Muḥammad, in M. Niẓāmu'd-dīn, Introduction to the Jawāmi` ul-Ḥikāyāt wa Lawāmi`u `Riwāyāt of Sadīdu'd-dīn Muḥammad al-`Awfī, London, 1929. (The full text of the relevant passages seems not yet to be printed.)

H. W. Bailey, “Hāra-hūḥa,” *Asiatica. Festschrift Friedrich Weller*, Leipzig, 1954, pp. 12-21.

M. K. Dhavalikar, “A note on two Gaṇeśa statues from Afghanistan,” *East and West* 21, 1971, pp. 331-36.

Firdausi, *The Shāhnāma of Firdausi*, tr. by Arthur George Warner and Edmond Warner, vol. VII, London, 1915.

R. Ghirshman, *Les Chionites-Hephthalites*, Cairo, 1948.

R. Göbl, *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, Wiesbaden, 1967, 4 vols. Vol. III provides a comprehensive album of the Hephthalite and related coinages, but the text volumes should be read with caution.

Frantz Grenet, “Regional interaction in Central Asia and Northwest India in the Kidarite and Hephthalite periods,” *Proceedings of the British Academy* 116, 2002, pp. 203-24.

S. Kuwayama, “The Turki-Shāhis and relevant Brahmanical sculptures in Afghanistan,” *East and West*, 26/3-4, 1976, pp. 375-407.

Idem, “L’Inscription du Gaṇeśa de Gardez et la chronologie des Turki-Śahis,” *JA* 279, 1991, pp. 267-87.

B. A. Litvinsky, “The Hephthalite Empire” in B. A. Litvinsky et al., eds., *History of the Civilizations of Central Asia, III: The crossroads of civilizations: A.D. 250-750*, Paris, 1996, pp. 135-62.

Andreas Luther, tr., *Die syrische Chronik des Josua Stylites*, Berlin, 1997.

W. M. McGovern, *The early empires of Central Asia*, Chapel Hill, 1939; repr. Raleigh, 1965, p. 408.

A. Miller, *Accounts of the Western Nations in the history of the Northern Chou dynasty*, Berkeley, 1959, esp. pp. 11-12.

Priscus, ed. Fritz Bornmann, *Prisci Panitae Fragmenta*, Firenze, 1979; English tr. by R. C. Blockley, *Fragmentary Classicizing historians of the later Roman Empire*, II, Liverpool, 1983. Nicholas Sims-Williams, *Bactrian documents from Northern Afghanistan: the decipherment of Bactrian*, London, SOAS, 1997 (esp. no. 16 *hbodalo iabgo . . . hbodalo co(ad)hoaggo labiro* “Hephthalite *yabghu . . . scribe of the Hephthalite lords.*” (Ефталитски ябгу написано от ефталитския господар)

Idem, *Bactrian documents from Northern Afghanistan. I. Legal and economic documents* (Studies in the Khalili Collection of Islamic Art, Volume III), Oxford, 2001; = *Corpus Inscr. Iran.*, Pt. II. Inscriptions of the Seleucid and Parthian periods and of Eastern Iran and Central Asia. Vol. VI. (esp. Glossary, p. 193, s.v. *hbodologgo adj.* “Hephthalite;” *hbodalo noun* “Hephthalite,” etc.).

D. C. Sircar, “Three early medieval inscriptions: 1. Kabul inscription of Shāhi Khingāla,” *Epigraphia Indica* 35, 1963, pp. 44-47.

Това е може би най-надеждното издание, но редакторът се е заблудил, че титлата шах, ахи, която обикновено се свързва със средно-персийското название за "цар, владетел",

непременно предполага връзка с IX век и с династията на Хинду-шаховете и техните преки предшественици. Свързването му с писмените форми от VI – VII век е по-убедително. Donald Stadtner, “Two fifth-century Bodhisattvas from Afghanistan,” *South Asian Studies* 16, 2000, pp. 37-44.

M. A. Stein, ed., *Kalhana's Rajatarangini or Chronicle of the Kings of Kashmir*. I. Sanskrit Text with Critical Notes, Bombay, 1892; repr. New Delhi, 1989.

Idem, tr., *Kalhana's Rajatarangini: A Chronicle of the Kings of Kashmir, Translated, With an Introduction, Commentary, & Appendices*, 2 vols., Westminster, 1900; repr. Delhi, 1979.

Idem, “White Huns and kindred tribes in the history of the Indian North West Frontier,” *Indian Antiquary* 34, 1905, pp. 74-85.

Robert W. Thomson, tr., *The History of Lazar P'arpec'i*, Atlanta, 1991.

G. Tucci, “Preliminary report on an archaeological survey in Swat,” *East and West* 9/4, December 1958, pp. 276-328.

The inscription of Kharigala is summarily edited on pp. 327-28, n. 29.

Geo Widengren, “Xosrau Anosirvan, les Hephthalites et les peuples Turcs,” *Orientalia Suecana* 1, 1952, pp. 69-94.

(A. D. H. Bivar)

Originally Published: December 15, 2003 Last Updated: March 22, 2012 This article is available in print. vol. XII, Fasc. 2, pp. 198-201

АХШУНВАР

автор: Брюнер

АХШУНВАР / АХШОНВАР (AḶṢONVĀR), е изопачен запис и предаване в арабските източници (Табари, I, стр. 874 и сл.) на средно-източноиранското название на титлата „цар“, което погрешно е преценено като лично име. Обяснява се от согдийското *xš'wnd'r*, *axšāwan'ār* (буквално се превежда като, „държаш силата“ (Ж.В.: „държаш властта“) виж Валтер Хенинг / W. Henning, *Ein Manichäisches Bet- und Beichtbuch*, *AWP* 1936, pp. 95-96; idem, *ZDMG* 90, 1936, p. 17, n. 2; I. Gershevitch, *A grammar of Manichean Sogdian*, Oxford, 1954, par. 1135). Тази титла, е била приета от ефталитските племена, които, след като са завладяли Трансоксания и Тохаристан в V – VI в., тъй като възприемат влиянието на иранската култура. Тази титла на ефталитите, вероятно е съхранена в средноперсийския (сасанидски) източник „Хвадай-намаг“ (*Xwadāynāmag*), или „Книга за царете“ (недостигнала до наши дни), но е била позната на мюсюлманските историци, които са перефразирали титлата като име. В персийски, освен че е трансформирано като собствено име, „титлата“ е придобила и нова популярната етимология. Под формата Хушнаваз (*Ḷ'ošnavāz*), Хушаваз (*Ḷ'ošāvāz*) се среща във вариант в „Шах-наме“. Например, Масуди променя формата на „Ахшунваз (AḶošnavāz), цар на ефталитите“, подобна на другата конструкция „Ḷāqān, цар на тюрките“ (*Les Prairies d'Or* II, стр. 200-03).

Столицата на Ахшунвар е Балк; той е царят (наречен Фаганиш / FaḶānīš в Шах-наме [Москва] VIII, стр. 8), които подкрепили борбата на Пероз за сасанидския трона в 457 г. Около 480 г., Пероз воюва срещу Ахшунавар и ефталитите, най-вече „за уточняване на границите“ (Прокопий, Война с персите 1.3-4, за от източната сасанидска граница, виж J. Markwart, *Ērānšahr*, стр. 52-53). Голяма част от иранската армия загива от изтощение; Пероз е помилван, сключва мир и е пуснат да се завърне у дома. Но в нарушение на обещанието си,

той започва втора кампания през 484 г., която завършва с унищожаване на армията му, от ефталитите и той загива в битката. Мюсюлманските историци и Прокопий определят Ахшунвар, като почетен и умерен в поведението се, за разлика от арогантния и вероломен Пероз. „Шах-наме” също накратко отразява тази гледна точка, но тя изоставя от просасанидската позиция. В зороастрийските текстове, въпр. събитие е представено съвсем лаконично: „Тогава Хушнаваз (*Xušnawāz*), властелинът на Хевталите (*Hēvtāls*), дойде и уби Пероз. Кавад, неговия син и сестра му, бяха взети като заложници при Хевталите” (Бундахишн / *Bundahišn*, стр. 215.7-9; . Вж. А. Christensen, *Les Kayanides*, Копенхаген, 1932, стр. 61-65). В резултат на преговорите, Ахшунвар, по-късно върнал пленниците и трофеите взети от иранския лагер. Според „Шах-наме” ([Москва] VIII, стр. 39.), Пероз е бил наследен от друг, в 488 г., и тогава Кавад, избягал при ефталитите за да моли за помощ.

„Шах-нам” съобщава и двама късни владетели съвременници на Хосров I, носещи имената Гатфар и Фаганиш (вероятно II); не е ясно дали не е резултат от приемствеността на „Кошанаваз” (VIII, стр. 160). Масуди също съобщава за продължителната употреба на титлата. Той твърди, че Хосров I, преди съвместната си победата с тюрките в 557 г., е провел самостоятелна кампания срещу ефталитите, далеч на североизток, като достигнал Хотталан и убил Ахшунваз, царя на ефталитите (II, стр. 203).

Ж.В.: Б.Гафуров посочва че “хушнаваз / ахшунвар” е изопаченото предаване на титлата на ефталитския владетел “кушана-варз”, цар на кушаните. О.Смирнова и С.Кабанов откриват в долината на р.Кашкадаря в оазиса Карш *ефталитски* монети с надпис “*kwsnk brz*” – “кушанак-варз” което потвърждава правотата на Гафуров. В иранските езици **bar (var)* – право, власт, управление.)

Използвана литература:

вж. Та`ālebī, *Histoire des Rois des Perses*, pp. 578-83.

Justi, *Iranisches Namenbuch*, p. 13.

A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, pp. 293-94.

G. Widengren, “Xosrau Anōšurvān, les Hephthalites et les peuples turcs,” *Or. Suec.* 1, 1952, pp. 69-74.

(C. J. Brunner) Originally Published: December 15, 1984

Last Updated: July 29, 2011 This article is available in print. Vol. I, Fasc. 7, pp. 729-730